

Література:

1. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. - К.: Основи, 2000. - 239 с.
2. Бауман Зигмунт. Плинні часи: життя в добу непевности / Пер. з англ. Антона Марчинського – К.: Критика, 2013. – 176 с.
3. Бурдье П'єр, Лоїк Вакан. Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп / Переклад з англ. Анастасії Рябчук. — Київ: Медуза, 2015. — 224 с.
4. Вебер, Макс. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. Олександр Погорілий. — К: Основи, 1998. — 534 с.
5. Гірц, Кліфорд. Інтерпретація культур [Текст] : вибрані есе / К. Гірц ; пер. з англ. Н. Комарова. - К. : Дух і Літера, 2001. - 542 с.
6. Кузьменко Н. Екзистенційний аспект лідерства в умовах сучасної кризи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 45–48.
7. Фуко. М. Наглядати й карати: народження в'язниці / М. Фуко ; пер. з фр. П. Таращук. — К.: Основи, 1998. — 392 с.
8. Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). Transformational leadership (2nd ed.). Psychology Press.
9. Bennis, W. G. (2009). On becoming a leader (4th ed.). Basic Books.
10. Heidegger M. Being and Time. Blackwell, 1967. 589 p.
11. Sartre Jean-Paul. Being and nothingness. Central Works of Philosophy v4. Twentieth Century. Moore to Popper 4, 2015. 155 p.
12. Schein, E. H. (2010). Organizational culture and leadership (4th ed.). Jossey-Bass.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНУ СУЧАСНОЇ КОРУПЦІЇ

Кузьменко О. В., Решетняк Н. Б.

*Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»,
м. Харків, Україна*

На початку 2024 року соціологічною компанією Info Sapiens на замовлення Національного агентства з питань запобігання корупції за фінансової підтримки Антикорупційної Ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI) було проведено цікаве опитування. Респондентами цього дослідження були дуже інформовані й кваліфіковані експерти – представники органів державної влади й місцевого самоврядування, а також недержавних організацій України, які працюють у сфері антикорупційної діяльності. За оцінками опитаних, до десяти сфер із найвищим рівнем поширеності корупції увійшли наступні галузі (розташовані нижче за зменшенням ступеня корумпованості): митниця (насамперед для суб'єктів господарювання); військова сфера (використання та розпорядження нерухомим майном і землями, паливно-мастильними матеріалами, питання призову, просування військовослужбовців по службі, забезпечення їх житлом); публічні закупівлі робіт і послуг з будівництва, ремонту та утримання автодоріг; архітектурно-будівельний контроль; надання дозволів та видобування корисних копалин; лісове господарство; публічні закупівлі для потреб оборони і національної безпеки, модернізація військової техніки, торгівля зброєю; судова система (у тому числі виконання судових рішень); земельні відносини, землеустрій; публічні закупівлі робіт і послуг з реалізації інших великих інфраструктурних проєктів.

Отже, що таке корупція з погляду науки та закону? Які вона має ознаки, форми й види? Що є її причинами та наслідками? Які об'єктивні та суб'єктивні фактори сприяють її існуванню? Насамперед зазначимо, що як соціальне явище корупція (від лат. corrumpere – псувати) усвідомлюється та вивчається в Україні відносно нещодавно. Проте

на цю тему вітчизняними вченими вже написано велику кількість статей, монографій та науково-популярних матеріалів. Зміст *поняття* «корупція» є предметом палких дискусій на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях. Найчастіше корупцію асоціюють лише з хабарями, тоді як «облич» у неї насправді чимало. Наведемо думки деяких дослідників, які відбивають різні підходи до розуміння цієї категорії. Н. Кузнецова пропонує розглядати корупцію не тільки як правове, а й як соціальне, економічне та аморальне явище, що завдає шкоди нормальному функціонуванню відносин у суспільстві й державі. М. Мельник зазначає, що корупція – це багатоаспектне соціально-економічне, політичне, правове та аморальне явище, що складається з цілого комплексу протиправних дій і неетичних учинків. О. Шута стверджує, що корупція охоплює лише ту частину корупційних діянь, які законом визнаються злочинними. О. Терещук під корупцією розуміє діяльність службових осіб, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень або свого посадового становища для незаконного одержання від фізичних і юридичних осіб матеріальних благ, послуг, пільг, переваг або іншої вигоди матеріального чи нематеріального характеру, а також підкуп зазначених осіб фізичними та юридичними особами. Н. Янюк зазначає, що корупція охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних із неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення власних інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших порушень, які створюють умови для вчинення корупційних діянь, або є приховуванням чи потуранням їм. Таке джерело як Вікіпедія визначає корупцію наступним чином: суспільне явище, яке проявляється в злочинному використанні службовими особами, громадськими і політичними діячами їхніх прав і посадових можливостей з метою особистого збагачення. Тож, аналізуючи наведені та інші визначення й описи корупції, можна побачити спільне і відмінності між ними. Так, усі вони відбивають негативний характер згаданого соціального явища, підкреслюють його руйнівний характер для різних сфер суспільного та державного життя. Водночас, як бачимо, автори визначень та описів мають неоднакове уявлення щодо смислового обсягу поняття «корупція», розглядаючи її у широкому або вузькому розумінні. Це є цілком закономірним, бо ця соціальна хвороба насправді має багатогранний характер і різноманітні вияви.

Чинний Закон України «Про запобігання корупції», містить вузьке, суто юридичне та вельми складне для сприйняття визначення поняття «корупція». Отже, корупція – це використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 згаданого закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Аналіз наведеного легального визначення поняття «корупція» дає можливість виокремити істотні *ознаки* цього явища у розумінні вітчизняного законодавця: а) суб'єкти корупційних діянь – це особи, зазначені у п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» (особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також особи, які прирівнюються до них, у тому числі *представники навчальних закладів*); б) зазначені особи повинні мати належним чином закріплені службові повноваження та пов'язані з ними можливості реалізації повноважень; в) корупційні дії вчинюються у формі обіцянки, пропозиції, надання, одержання неправомірної вигоди; г) вигода, про яку йдеться, повинна мати протиправний характер; г) суб'єкт корупційних діянь одержує неправомірну вигоду або приймає обіцянку, пропозицію такої вигоди для себе чи інших осіб; д) посадова

особа використовує службові повноваження на користь іншої сторони, яка надає неправомірну вигоду; е) корупцією охоплюються не тільки умисні дії посадової особи, що вчинені нею з використанням службового становища з метою одержання неправомірної вигоди, а й умисні дії іншої сторони, яка надає таку вигоду в обмін на потрібні їй дії.

Якщо застосувати дещо спрощений підхід, то *ознаки* корупції можна, на наш погляд, визначити так: а) зловживання публічним службовцем або службовою особою підприємства, установи, організації (у тому числі представником навчального закладу) своїми повноваженнями з метою одержання неправомірної вигоди; б) надання неправомірної вигоди публічному службовцеві або службовій особі підприємства, установи, організації (у тому числі представникові навчального закладу) з метою схилити його (її) до зловживання службовими повноваженнями; в) корупція завжди пов'язана з неправомірною вигодою (йдеться про гроші, інше майно, переваги, пільги, послуги тощо), яку публічний службовець або службова особа підприємства, установи, організації (у тому числі представник навчального закладу) отримує чи намагається отримати як плату за зловживання своїми повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями.

Поширеними *формами* корупції в Україні, якщо розглядати це явище у широкому розумінні, є не лише хабарництво та підкуп державних і громадсько-політичних діячів, а й протекціонізм, лобізм, фаворитизм, кронізм («кумівство»). Утім, є думка, що останні чотири явища вважаються формами не корупції, а так званого *конфлікту інтересів*, тобто фактора, що сприяє виникненню корупційних ризиків. Про нього йтиметься далі. *Форми* корупції у системі державної служби України вельми різноманітні та можуть виражатися, зокрема, у вигляді: винагороди за отриманні вигідних контрактів шляхом оплати нібито «консультаційних» послуг; встановлення непомірно високих гонорарів за публікації або лекції «потрібних» посадовців; службового шахрайства та інших способів розкрадання державного і комунального майна; отримання «відкатів» за розміщення державних замовлень; надання державним службовцям різного роду послуг та інших «знаків поваги»; поїздок у закордонні відрядження, на відпочинок і лікування за рахунок зацікавлених у «вирішенні питань» осіб; хабарів або незаконних винагород за швидке «вирішення питань» чи оперативну видачу документів; вимагання хабарів у водіїв співробітниками органів, що забезпечують безпеку дорожнього руху; отримання керівниками від підлеглих частки хабарів.

Поняття «корупція» можна класифікувати за різними критеріями. Приміром, за рівнем поширеності виокремлюють такі *види* корупції як низова та елітарна. Прикладом низової корупції є давання чи отримання хабара за реєстрацію підприємства або *складання студентом іспиту*. Елітарну корупцію проілюструємо використанням адміністративного ресурсу для отримання «потрібного» результату під час виборчої кампанії. За характером виникнення корупція поділяється на такі *види* як внутрішня та зовнішня. Внутрішня корупція є поширеною всередині органів публічної влади, підприємств, установ, організацій (у тому числі *навчальних закладів*). Цей вид корупції полягає, зокрема, у тому, що службовець дає хабара своєму начальникові за те, що останній прикриває його корупційну поведінку. Зовнішня корупція припускає те, що хабародавець приходить ззовні як прохач. Класифікуємо поняття «корупція» за сферами суспільних відносин. Специфічним її *видом* виявляється *політична корупція*. Один із найяскравіших виявів останньої – це купівля місць у партійних списках за умов застосування пропорційної виборчої системи. Поширеним *видом* корупції є так звана *спортивна корупція*. Це явище відбиває, зокрема, Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати спортивних змагань». До корупційних правопорушень, що впливають на результати офіційних спортивних змагань, законодавець відносить вчинення таких діянь як: а) *підкуп* спортсменів, осіб допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у

спортивному змаганні, посадових осіб у сфері спорту, примушування або підбурювання їх до діянь чи вступання з ними у змову стосовно результату офіційного спортивного змагання (договірного поєдинку) або стосовно надання ними ексклюзивної спортивної інформації; б) отримання спортсменами, особами допоміжного спортивного персоналу, які беруть участь у спортивному змаганні, посадовими особами у сфері спорту грошей, цінних паперів, іншого майна, користування послугами майнового характеру, отримання інших вигод і переваг внаслідок таких діянь як підкуп або змова, чи несанкціонованого використання ними ексклюзивної спортивної інформації. Додамо, що у КК України є стаття 369-3, яка карає за неправомірний вплив на результати офіційних спортивних змагань шляхом підкупу. У главі 13-А КУпАП («Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією») є стаття 172-9-1, яка передбачає стягнення за порушення заборони розміщення ставок на спорт заінтересованими сторонами офіційного спортивного змагання, в якому вони беруть участь, з одержанням за це неправомірної вигоди. Один із видів корупції зустрічається у галузі освіти (так звана академічна корупція). У даному випадку корумпованість починається з дошкільних закладів, продовжується в школах та вишах. Практиці України в галузі освіти відомі, зокрема, такі прояви корупції як: незаконна плата або «дарунки» за «успішне» складання іспитів чи заліків; здійснення ремонту навчальних закладів «вдячними» особами або організаціями; прийом на роботу та кар'єрне просування педагогів на основі особистих зв'язків та «подарунків»; примушування учнів та студентів до платного «репетиторства», хоча навчальний матеріал повинен якісно проходитися в аудиторіях; замовлення школами та органами освіти підручників у «правильних» та «вдячних» видавництвах; хабарі за прийом дітей до дитячого садочку та школи, у тому числі під приводом нібито «благодійного внеску»; укладення корупційних контрактів із «потрібними» та «вдячними» підрядниками під час ремонту навчального закладу; примушування студентів, що мають проблеми з навчанням, або батьків «проблемних» школярів перераховувати гроші на рахунок начебто «доброчинних фондів» для «покращення» ситуації; практика «проведення» через сесії студентів, які зовсім не відвідують занять, корумпованим «куратором» із числа викладачів або співпрацівників деканатів; підготовка викладачем кваліфікаційних або контрольних робіт замість «вдячних» студентів; вимагання зі студентів-прогульників, що мають значну академічну заборгованість, хабарів за невідрахування їх з вишу; збирання грошей з батьків школярів «на потреби закладу освіти», крім випадків, коли це робиться добровільно, прозоро, підзвітно та через органи батьківського самоврядування; неправомірний вплив на осіб, відповідальних за проведення олімпіад з базових навчальних предметів, з боку батьків школярів випускних класів, оскільки це впливає на отримання додаткових балів під час вступу до вишу; «відкати» директорам шкіл за укладення договорів на фотографування учнів випускних класів або підготовку пам'ятних фотоальбомів з боку зацікавлених суб'єктів підприємницької діяльності; створення педагогу зручного розкладу за додаткову плату або «презент»; збирання грошей до днів народження і свят для працівників управління освіти; купівля тих або інших довідок у директорів шкіл або керівників вишів; «подяки» з боку батьків школярів за медалі, «хороші оцінки» та інші преференції для їхніх дітей; «гарантовано позитивне» складання студентами іспиту в обмін на придбання підручника, автором якого є викладач-екзаменатор; цілеспрямоване затримання заробітної плати педагогів, грошові кошти яких обертаються у банківській системі та приносять дохід корумпованим керівникам освітньої галузі (ця практика більше зустрічалась у 90-ті роки).

Типовими причинами корупції насамперед є: слабкість громадянського суспільства, яке б мусило ефективно контролювати державу, її посадовців; бюрократизація повсякденного життя, надмірна централізація державного управління, надмірне втручання влади у життя громадян; процвітання тіньової економіки, представники якої зацікавлені «дружити» з посадовцями; відсутність реальної демократії, за умов якої народ повинен

відігравати роль єдиного джерела влади; низький рівень матеріального забезпечення посадовців, що стимулює їх отримувати хабарі, не створює для них підстав цінувати свою роботу, «триматися» за неї; недостатньо ефективна робота правоохоронних органів, які нерідко є корумпованими та «кришують» недобросовісних суб'єктів підприємницької діяльності; суперечливість і складність антикорупційного законодавства, що стимулює зловмисників користуватися колізіями та прогалинами у праві; безвідповідальність та аморальність частини публічних службовців, деформація їхньої правосвідомості, включаючи правовий нігілізм; недостатня правова культура суспільства, в якому побутує уявлення про корупцію як про прийнятне явище, своєрідну «традицію» життя. Особливо широких масштабів корупція набуває у кризових ситуаціях, у періоди розпаду соціально-політичних режимів. В Україні, яка має відносно невеликий досвід протидії корупції, небезпека її поширення та поглиблення посилюється станом війни, яку розв'язала проти неї російська федерація. Взаємний інтерес корупційного характеру влади і громадянина найчастіше виникає у випадках, коли влада: а) повинна *надати громадянину певні послуги*, зокрема, дозвіл або довідку; б) зобов'язує громадянина *поділитися з нею своїми ресурсами*, приміром, стягуючи податки, інші передбачені законом обов'язкові платежі, або *накладаючи штрафи за правопорушення*. У першому з наведених вище випадків корупції сприяють: наявність широкої сфери державних послуг; незнання громадянами своїх прав та обов'язків чиновників; приховування чиновниками інформації про свої обов'язки та права громадян; складність і незрозумілість для пересічних громадян численних бюрократичних процедур; монополія відповідних державних відомств на надання послуг; структурні особливості деяких органів влади, при яких певне відомство має повноваження ухвалювати рішення та водночас надавати пов'язані з цими рішеннями послуги. У другому з наведених вище випадків корупції сприяють: відсутність зручних процедур реалізації громадянином своїх, приміром, податкових зобов'язань; неадекватність штрафів характеру правопорушення, що сприяє виникненню ситуації, коли вигідніше дати хабар, ніж сплатити штраф. Існуванню корупції також сприяє так званий *конфлікт інтересів*. Законодавець виокремлює два його різновиди: потенційний та реальний. Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції»: *потенційний* конфлікт інтересів – це наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що *може вплинути* на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; *реальний* конфлікт інтересів – це суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що *впливає* на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень.

Наслідками корупції є, зокрема, те, що вона: порушує механізми ринку, оскільки часто з прибутком опиняється не конкурентоздатний суб'єкт, а той, хто зміг отримати переваги за хабар; негативно впливає на економіку України, породжує зростання організованої злочинності і водночас є істотною перешкодою у боротьбі з такою злочинністю; призводить до відвернення коштів від цілей суспільного розвитку, зниження здатності влади вирішувати соціальні проблеми, зростання майнової нерівності; обумовлює несправедливий розподіл суспільних коштів на користь вузьких олігархічних груп – за рахунок найуразливіших прошарків населення; призводить до збільшення соціальної напруженості та політичної нестабільності; викликає те, що громадяни розчаровуються у цінностях демократії, зменшується їхня довіра до влади; дискредитує закон як провідний регулятор суспільних відносин, поширює правовий нігілізм; шкодить іміджу України, бо за даними авторитетної міжнародної неурядової організації Transparency International, яку називають «барометром світової корупції», наша країна знаходиться у групі держав з підвищеним корупційним ризиком. Через це, зокрема, зменшуються зарубіжні інвестиції в економіку України, уповільнюються темпи інтеграції нашої держави з Європейським Союзом.